

Dzieje *Hymnu abstynentów* Marii Konopnickiej

TADEUSZ BUDREWICZ

ORCID: 0000-0003-4557-7260

Profesor emeritus

Od wielu lat nie wraca się do tego wiersza. Odegrał swoją rolę społeczną, więc został zapomniany. To zrozumiałe: skoro od początku miał być utworem agitacyjnym, budzącym zapal do czynu, to wartości artystyczne były tu podrzędne. Poetka napisała go na zamówienie, nagłona pośpiechem, w takich okolicznościach tekstów się nie cyzeluje. Ale właśnie ze względu na rolę społeczną – przekaz poetycki jednoczący ludzi wokół wspólnego hasła i wzywający do czynu – literaturoznawca nie może zbywać milczeniem jego losów. Gatunek hymnu podlega innym regułom ocen niż na przykład liryka wyznania, hymn jest wpisany w zagadnienia społeczne. Kiedy upływało dwadzieścia pięć lat od śmierci Konopnickiej, kiedy inne były mody poetyckie, nowe sławy i autorytety w sztuce wierszowania, to właśnie *Hymn abstynentów* bywał drukowany w formie ulotki i rozdawany publiczności podczas zebrań¹. W 1937 roku Warszawa gościła Międzynarodowy Katolicki Kongres Trzeźwości pod protektorem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, z udziałem delegata papieskiego i kilkudziesięciu biskupów. Publiczność w liczbie czterech tysięcy osób wysłuchała na otwarciu orkiestry, która wykonała hymn papieski i hymn narodowy, a następnie chór „Gloria” pod dyрекcją Andrzeja Mikuły odśpiewał „piękny hymn abstynentów napisany przez Marię Konopnicką”². Przyjętym zwyczajem było wstawanie podczas śpiewania tego utworu³, jak przy *Rocie* i *Mazurku Dąbrowskiego*. Trudno o lepszy dowód najwyższego szacunku wobec tego konkretnie hymnu. Uzasadnia to decyzję o przypomnieniu dziejów wiersza.

1 *Akademia Trzeźwości. 11.II.1934 r.*, „Trzeźwość” 1934, nr 1–3, s. 54. Akademia, która inaugurowała Tydzień Propagandy Trzeźwości, miała oficjalnych protektorów: Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego oraz Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Higienicznego.

2 Ski [Tadeusz Tomaszewski?], *Halo! Tu mikrofon sprawozdawczy*, „Przyjaciel Trzeźwości” 1937, nr 10, s. 147.

3 Z. Kossowska, *Sprawozdanie z Akademii A. L. K. w Kielcach*, „Trzeźwość” 1938, nr 11/12, s. 567.

Znamy całkiem dobrze jego genezę. Dochowała się relacja Gedeona Giedroycia o tym, jak wraz z Wincentym Lutosławskim przedstawili Konopnickiej cele Eleuterii, jak poetka zadeklarowała przystąpienie do ruchu abstynenckiego i jak w trakcie uroczystości jubileuszowych w sali krakowskiego Sokoła publicznie wręczyła deklarację⁴. „Wybierając tę uroczystą chwilę na przystąpienie do Towarzystwa, chciała Konopnicka niewątpliwie dać wyraz swemu uznaniu dla idei abstynenckiej i podkreślić jej znaczenie dla odrodzenia narodu”⁵. Opis tego momentu znalazł się we wszystkich polskich dziennikach, tym samym wiadomość o ruchu popierającym wstrzemięźliwość zyskała wyjątkową rangę. Trudno sobie wyobrazić lepszą okazję do akcji propagującej abstynencję.

Skarżąc się córce na nadmiar obowiązków społecznych, utrudniających pracę własną, pisała: „Dość i powiedzieć, że przez jeden dzień wczorajszy musiałam napisać hymn dla Eleuterii [...]”⁶. List ma datę 18 grudnia 1905 roku, z czego wynika, że wiersz był napisany 17 grudnia tegoż roku. Ale to pomyłka – powstał on najpóźniej 11 grudnia (zapewne nieco wcześniej). Dowodem jest list Konopnickiej do redaktora krakowskiego miesięcznika poświęconego idei abstynencji „Przyszłość” (był nim Augustyn Wróblewski). Niepodpisany artykuł *Hymn abstynentów* wyjaśnia genezę utworu:

» Eleuteria zwróciła się do jednego z swoich członków, do naszej wielkiej, uwielbianej poetki Marii Konopnickiej, z gorącą prośbą o ułożenie hymnu Eleuterii, który by mógł być śpiewany na zebraniach, wycieczkach i uroczystościach naszego Towarzystwa, który by dodawał nam zapału, nadziei i otuchy w walce. Zeszłoroczne Koło Dzieci Eleuterii, pracujące pod kierunkiem p[ani] Eli Pańkowskiej, wysłało list do poetki napisany przez same dzieci i przez nie podpisany, z prośbą o pieśń dla nich.

Na te wezwania gorące, na te pragnienia pieśni, na te wołania „daj nam hymn Eleuterii, pokrzep ducha naszego w pracy nad odrodzeniem charakterów współbraci!” – Poetka nasza przysłała na ręce redaktora „Przyszłości” Hymn zamieszczony poniżej, poprzedzony następującym listem:

4 *Jubileusz Konopnickiej*, „Kurier Warszawski” 1902, nr 291, s. 7 (po przyjęciu adresu Towarzystwa Bezwzględnej Wstrzemięźliwości od Trunków Alkoholycznych Konopnicka wyjęła podpisany już blankiet, w którym ręczyła słowem honoru, że przez całe życie wstrzyma się od używania alkoholu).

5 G. Giedroyc, *Wspomnienie abstynenckie o jubileuszu Marii Konopnickiej. (W drugą rocznicę śmierci poetki 8 października 1910 r.)*, „Wyzwolenie” 1912, nr 10, s. 163.

6 M. Konopnicka, *Listy do synów i córek*, oprac., wstępem i przypisami opatrzyła L. Magnone, Warszawa 2010, s. 777.

Szanowny Panie!

Załączam żadaną pieśń.

Niech to będzie pieśń życia i nadziei naszej. Chciałabym dożyć chwili, w której tysiące młodzieży naszej rozwinie z pieśnią tą pochód – nie tylko w ulice miasta – ale w Przyszłość jaśniejszą narodu. Przy pisaniu tej pieśni miałam w uszach nutę staropolską, którą na szpince w *Warszawiance* grają i której wtórzy chór tych, co wierzyli w sprawę. Łatwa jest, karna, rycerska i dobrze przypada do młodych, jasnych głosów.

Szczery uścisk dłoni przesyłam Panu. Młodych Eleatów bratnio pozdrawiam!

II/XII 1905.

M. Konopnicka⁷.

Pomyłka poetki jest psychologicznie zrozumiała: informacja o hymnie dla Eleuterii padła w kontekście innych obowiązków, których musiała się podjąć. Dalszy ciąg zacytowanego zdania z listu brzmi: „wiersz dla Tow[arzystwa] Pestalozziego (dla opuszczonych sierot), przemawiać do jednego kółka samokształcenia się dla panien i być na wiecu dla kobiet”⁸. Niewiele miała czasu dla siebie, ponieważ prasa krakowska podała wiadomość o jej pobycie w mieście. Lena Magnone na podstawie dat listów Konopnickiej ogólnie ustaliła, że w drugiej połowie listopada 1905 roku poetka udała się z Żarnowca do Lwowa, a na początku grudnia zjawiła się w Krakowie⁹. Dzięki doniesieniom dzienników prasowych możemy te ustalenia doprecyzować. Do Lwowa wyjechała prawdopodobnie w związku z obchodzoną tam pięćdziesiątą rocznicą śmierci Adama Mickiewicza. Wiemy, że 26 listopada na pewno brała udział w uroczystości pożegnania kierowniczkii seminarium nauczycielskiego Stefanii Wekslerowej. Konopnicka wygłosiła mowę, podnosząc

7 Artykuł niepodpisany, *Hymn abstynentów*, „Przyszłość” 1906, nr 1, s. 1. Związek młodzieży Eleusis został założony w 1903 r. przez Wincentego Lutosławskiego. Członków związku nazywano Elsami lub (rzadziej) Eleatami. Zob. M. Polańska, *Związek Eleusis i jego czasopismo*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, z. 1, s. 49–60.

8 M. Konopnicka, *Listy do synów i córek*, s. 777. Nie wiadomo, o jaki wiersz dla Towarzystwa Popierania Obrony Dzieci i Opieki nad Młodzieżą im. Pestalozziego chodziło. Konopnicka zapisała się do Towarzystwa razem z Marią Dulębianką najpóźniej 11 grudnia 1905 r. (*Kronika*, „Nowa Reforma” 1905, nr 280, s. 3). Natomiast 4 grudnia 1905 r. w Muzeum Techniczno-Przemysłowym przy ul. Franciszkańskiej w Krakowie Towarzystwo zorganizowało odczyt Salomei Chwatowej pt. *Nowoczesny samarytanizm* (*Kronika*, „Nowa Reforma” 1905, nr 275, s. 2; *Kronika*, „Czas” 1905, nr 277, wyd. poranne, s. 20). Skoro poetka była członkiem Towarzystwa, oczekiwania, że napisze dla niego stosowny tekst, były uzasadnione. W jednodniówce *Dla dobra dzieci! Wiązanka prac na uroczystość pod nazwą „Święto dzieci” dnia 17 czerwca 1906 r.*, wydanej przez Towarzystwo w Krakowie, zamieszczono wiersz Konopnickiej *Świat by już dawno przestał trwać* (s. 3).

9 M. Konopnicka, *Listy do synów i córek*, s. 777.

„obywatelskie zasługi” tej, „co nasz kraj oświecała”¹⁰. Do Krakowa przybyła w niedzielę 3 grudnia¹¹, akurat kiedy na Rynku pojawiły się pierwsze choinki. Przebywała tu kilka tygodni, na początku lutego 1906 roku była już w Warszawie¹². Najpewniej więc na początku grudnia 1905 roku w Krakowie powstał utwór następujący:

» Hymn Eleatów

(Na nutę pieśni śpiewanej w *Warszawiance*)

.....

Pod sztandarem idziem Ducha,
Wyzwolenia Rzesza – rzesz,
Pieśń zapалу z piersi bucha,
Kto chcesz w świty – z nami śpiesz!

Odrodzonej hufiec młodzi,
Co dnia mnożym orszak nasz.
Duch wolności nam przewodzi,
W światło idziem – przednia straż!

Idziem w wielkie, święte boje,
Na okopy nowych dni,
W zorzach jutra nasze zbroje,
Wiosną jutra hymn nasz brzmi!

Długo dusze w mrokach spały,
Długo piersi poił jad,
Aż zwycięskie ideały
Pchnęły ziemię w nowy ład.

10 *Grono nauczycielskie seminarium*, „Kurier Lwowski” 1905, nr 328, s. 2; *Kronika. Jubileusz p. Wechslerowej* [!], „Dziennik Polski” 1905, nr 550, s. 2; *Wiadomości bieżące. Stefania Wekslerowa*, „Słowo Polskie” 1905, nr 552, s. 5; *Kroniczka lwowska*, „Głos Narodu” 1905, nr 363, s. 4. Udział Konopnickiej zapowiedziano w prasie 24 listopada (*Wiadomości bieżące*, „Słowo Polskie” 1905, nr 548, s. 5).

11 *Kronika*, „Głos Narodu” 1905, nr 377, s. 2; *Wiadomości osobiste*, „Nowa Reforma” 1905, nr 277, s. 3.

12 M. Konopnicka, *Listy do synów i córek*, s. 780. „Nowa Gazeta” (nr 58, s. 3–4) 4 lutego 1906 r. opublikowała apel Konopnickiej pt. *Eliza Orzeszkowa* wzywający do uczczenia czterdziestolecia pracy pisarskiej autorki *Nad Niemnem*. Zachowane dwa listy poetki do Józefa Sokołowskiego dodatkowo ukonkretniają jej pobyt w Krakowie: zamieszkała w Hotelu Centralnym, 23 grudnia zakładała, że zatrzyma się tu zapewne pięć dni, 17 stycznia jeszcze przebywała w Krakowie [Dwa listy Marii Konopnickiej do studenta UJ Józefa Sokołowskiego, z 23.12.1905 i z 17.01.1906, k. 1–4] – korespondencja Konrada Machczyńskiego: <https://polona2.pl/item/dwa-listy-marii-konopnickiej-do-studenta-uj-jozefa-sokolowskiego-z-23-12-1905-i-z-MTQ3MTk2MDI3/10/#info:metadata>, stan z 17 listopada 2024. Z tego pobytu Konopnickiej w Warszawie pochodzi fotografia reprodukowana w „Świecie” 1906, nr 11, s. 17.

Dziś proroctwo nam się iści
 To, co młode serca rwie...
 Polsko nasza, tylko Czyści,
 Tylko Wolni wskrzeszą Cię!

Nigdy rab, w żądy łańcuchach,
 Cudotwórczych nie miał sił...
 – Polska wstanie na tych duchach,
 Co odnowią krew jej żył.

Za jej wolność – hufiec dumny,
 Idziem śmiało w bój i trud...
 – Zerwie z Polski wieko trumny
 Eleatów jasny ród!

.....
 Pod sztandarem idziem Ducha,
 Wyzwolenia Rzesza – rzesz,
 Pieśń zapału z piersi bucha,
 Kto chcesz – w Przyszłość z nami śpiesz!¹³

Numer „Przyszłości” z tekstem wiersza miał datę: 5 stycznia 1906 roku. Publiczne zaprezentowanie utworu nastąpiło wcześniej. W krakowskiej siedzibie Eleuterii (ul. Jagiellońska 5) 31 grudnia odbył się „opłatek” z udziałem poetki, na którym: odczytano i odśpiewano ów hymn („pełen natchnienia i zapału dla idei abstynenckiej”¹⁴), po czym Konopnicka wygłosiła przemówienie na temat chórów ludowych¹⁵. Szybko dokonano przedruków wiersza w prasie abstynenckiej. Zamieściły go następujące pisma:

– „Czystość” (Kraków) 1906, nr 13/14, s. 145–146 (numer z datą: 1 stycznia 1906 roku, jednocześnie podana informacja o przedruku dokonanym z „Przyszłości”; w przypisie wskazówka, że utwór „bardzo się nadaje do śpiewu na zebraniach młodzieży, związanej w kółka poświęcone sprawie czystości obyczajów”).

– „Przyszłość Ludu. Miesięcznik Poświęcony Walce z Alkoholizmem” (Lwów) 1906, nr 1, s. 1 (styczeń; w przypisie apel: „Dla wszystkich abstynentów powinien

13 M. Konopnicka, *Hymn Eleatów*, „Przyszłość” 1906, nr 1, s. 1–2 (zachowano godnościową pisownię wielkich liter). Autorem hymnu śpiewanego w *Warszawiance* Stanisława Wyspiańskiego *Oto dziś dzień krwi i chwały* był Casimir Delavigne, na język polski przełożył go Karol Sienkiewicz, a muzykę skomponował Karol Kurpiński.

14 *Kroniczka krakowska*, „Słowo Polskie” 1906, nr 6, s. 6.

15 *Kronika*, „Głos Narodu” 1906, nr 3, s. 1; *Kronika*, „Czas” 1906, nr 2, wyd. wieczorne, s. 2.

on stać się hymnem, o którym przy uroczystościach żadnych się nie zapomina, a który, jak pieśń każda, dodaje otuchy i zapału do walki ze złem”).

– „Wyzwolenie” (Kraków) 1906, nr 2, s. 1 (1 lutego; zrezygnowano z podkreślania niektórych pojęć użyciem wielkiej litery).

– „Miesięcznik dla Popierania Ruchu Wstrzemięźliwości” (Pleszew) 1906, nr 2, s. 43 (1 lutego).

W 1906 roku tekst wiersza ukazał się zatem w pięciu czasopismach w Galicji oraz Wielkopolsce. Kiedy redakcję „Przyszłości” przeniesiono rok później do Warszawy, utwór ponownie przedrukowano, ale ze zmianą tytułu na *Hymn abstynentów*¹⁶. Tu nastąpiła blokada jego rozpowszechniania. Jeszcze „Kurier Warszawski” 28 lipca zdążył zareklamować wiersz „napisany potężnym i zapalnym piórem” oraz zacytować ostatnią strofę¹⁷, gdy na redakcję „Przyszłości” za jego przedruk nałożono karę stu rubli¹⁸. Kara została zapłacona „dzięki prywatnym funduszom”¹⁹, lecz utwór i tak rozszedł się po terenie zaboru rosyjskiego. Wiemy to, ponieważ już 1 grudnia śpiewano go w Łomży na zebraniu abstynentów²⁰. Redaktorzy warszawskiej „Przyszłości” nieraz jednak podlegali aresztowaniom²¹. Czas, w którym polską prasę zalewały reklamy koniaku Szustowa, a budżet Rosji w trzeciej części zapełniały dochody z monopolu alkoholowego, nie sprzyjał szerzeniu abstynencji...

Chronologia dalszych przedruków wiersza prezentuje się następująco:

– „Przyszłość” 1910, nr 11, s. 5–6. Numer pozgonny; przedruk pt. *Hymn Eleatów*. Wersja okrojona: cztery początkowe strofy plus ostatnia; dokonanie skrótu sygnalizuje, że najwidoczniej wskutek wykonywania hymnu w formie pieśni chóralnej utrwalala się forma krótsza jako bardziej funkcjonalna.

– „Kurier Śląski” (Katowice) 1910, nr 289, Dodatek, s. 5 Tytuł: *Hymn abstynentów*. Wersja okrojona: cztery początkowe strofy; przedruk dokonany z okazji wiecu Towarzystwa Abstynentów w Zabrze.

– „Górnoślązak” (Katowice) 1910, nr 289, s. 4. Wersja identyczna jak w „Kurierze Śląskim”.

16 M. Konopnicka, *Hymn abstynentów*, „Przyszłość” (Warszawa) 1907, nr 7/8, s. 65 (numer z datą: 26 lipca 1907 r.).

17 *Dzień „Przyszłości”*, „Kurier Warszawski” 1907, nr 206, s. 4.

18 *Rozporządzenia i zawiadomienia*, „Kurier Warszawski” 1907, nr 223, dodatek poranny, s. 2; *Kary prasowe*, „Polak Katolik” 1907, nr 186, s. 3; *Różne wiadomości*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1907, nr 33, s. 517.

19 *Wiadomości bieżące*, „Przyszłość” 1907, nr 9, s. 88.

20 *Łomża, d. 1 grudnia*, „Przyszłość” 1907, nr 11, s. 110.

21 *Wiadomości bieżące*, „Przyszłość” 1907, nr 11, s. 111. Represje wobec abstynentów, których podejrzewano o wywrotową robotę polityczną, dotyczyły również zaboru pruskiego. Zob. M. Skiba, *Walka z alkoholizmem obowiązkiem narodowym*, Zarząd Główny Towarzystwa „Wyzwolenie”, Stanisławów 1913, s. 24–25.

- „Dziennik Śląski” (Bytom) 1910, nr 289, Dodatek, s. 6. Jw.
- „Straż nad Odrą” (Katowice) 1910, nr 151, s. 6. Jw.
- „Wspólna Praca” (Łomża) 1911, nr 43, s. 426–427. Tytuł: *Hymn abstynentów*. Zapewne ze względów cenzuralnych słowo „Polsko” zostało zastąpione wyrazami „Przyszłość” i „Ludzkość”; brak strofy o zrywaniu wieka z trumny; ogólnie – redukcja treści niepodległościowych²².
- Józef Janiszewski, *I ty czyn także* (Łuk. 10. 37), Związek Księży Abstynentów, Poznań 1913 s. 34–35. Tytuł: *Hymn abstynentów*. (*Śpiewać można na nutę „Warszawianki”*). Tekst podzielony na trzy numerowane części, każda po trzy strofy – ponieważ w oryginale jest tylko osiem strof, wydawca na końcu części pierwszej i drugiej umieścił strofę refreniczną:

» Idziem w wielkie, święte boje,
Na okopy nowych dni,
W zorzach jutra nasze zbroje,
Wiosną jutra hymn nasz brzmi!

Przeredagowanie to wyeksponowało marszowo-militarny sens utworu, nadając mu charakter pobudki bojowej²³. Zbiorek księdza Janiszewskiego zawiera biografię „wybitnych i zasłużonych wielce wyznawców i krzewicieli idei abstynenckiej”²⁴ jako przykładów do naśladowania.

– *Budujemy milej Ojczyźnie dom...*, Biblioteka żołnierza-obywatela nr 1, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1920, s. 13–14. Zbiorek wypełniony wyłącznie utworami Konopnickiej; tytuł: *Hymn Eleatów*. Przypisy pod tekstem nie wyjaśniały związku utworu z ideą odrodzenia narodu w pierwszej dekadzie XX wieku; w miejsce wielkich liter przy pojęciach hasłowych zastosowano litery małe, jak przy rzeczownikach pospolitych.

– *Zbiór pieśni*, Nakładem Polskiego Towarzystwa Teozoficznego, Cieszyn [około 1922], [s. 14–15]. Tekst bez tytułu oznaczony jako nr 17 w zbioru, w *Spisie treści* tytuł *Pod sztandarem idziem ducha*; wersja okrojona do zwrotki pierwszej i czwartej. Zbiorek zawiera czterdzieści pieśni, bez nazwisk autorów (najczęściej wiersze Adama Asnyka) z dominującym motywem ducha i materii we wszechświecie.

22 Prawdopodobnie przedruk tekstu miał związek z przygotowywanym w Łomży przez Towarzystwo Abstynenckie „Przyszłość” wieczorem poetyckim ku czci Konopnickiej w rocznicę śmierci, który miał się rozpocząć odśpiewaniem hymnu (*Wieczór Konopnickiej*, „Wspólna Praca” 1911, nr 43, s. 433).

23 Wiersz ten traktowano jako „wspaniały hymn bojowy”. Zob. K. Kruppiak-Bartkowska, *Do czego dążymy? (Rola kobiety w walce z alkoholizmem)*, „Dobro Ludu” 1934, nr 7/8, s. 16.

24 J. Janiszewski, *I ty czyn także* (Łuk. 10. 37), Związek Księży Abstynentów, Poznań 1913, s. 45.

Redukcja tekstu oraz kontekst innych utworów wskazują, że ten wiersz Konopnickiej wypełniał dodatkowe, pozaabstynenckie funkcje społeczne.

– „Młoda Polka” (Poznań) 1929, nr 2, s. 33. Tytuł: *Hymn abstynencki* [!] (*melodia: Oto dziś dzień krwi i chwały*). Wersja zredukowana do sześciu strof, z wyłączeniem fragmentu: „Nigdy rab [...] Eleatów jasny ród”; ostatni wers przeredagowany: pierwotne „K t o chcesz – w Przyszłość z n a m i śpiesz” zastąpiono frazą: „G d y chcesz – w przyszłość n a s z ą śpiesz!”.

– „Młodzież Abstynencka” (Kraków) 1930, nr 2, s. 7. Tytuł: *Hymn abstynentów*. (*Na nutę „Warszawianki”*). Wersja okrojona do sześciu strof, wyłączono dwie zwrotki końcowe; wers „Polska w s t a n i e na tych duchach” zamieniono na: „Polska w y t r w a na tych duchach”.

– „Przyjaciół Trzeźwości” (Poznań) 1935, nr 6, s. 126. Tytuł: *Hymn abstynentów*, z przypomnieniem, że pierwotna wersja to *Hymn Eleatów*. Tekst zredukowany do sześciu strof początkowych, kończący się na słowach: „Co odnowią krew jej żył”; wers: „Tylko Wolni w s k r z e s z ą Cię!” zastąpiono frazą: „Tylko Wolni w s ł a w i ą Cię”, a wers: „Polska w s t a n i e na tych duchach” wyrażeniem: „Polska p r z e t r w a na tych duchach”. Przedruk utworu wpleciono w jubileuszowy artykuł *Maria Konopnicka (w 25 rocznicę śmierci)*²⁵.

– *Śpiewnik abstynencki*, Katolicki Związek Abstynentów, Poznań 1935, s. 32–33. Tytuł: *Pod sztandarem idziem ducha*. (*Melodia: „Warszawianki”*). Tekst okrojony do pierwszych sześciu strof; przeredagowania aktualizujące: „A b s t y n e n t ó w Rzesza – rzesz”, „Tylko wolni w s ł a w i ą cię”, „Polska p r z e t r w a na tych duchach”. Wydanie drugie *Śpiewnika abstynenckiego* (Poznań 1936) bez zmian.

– „Opiekun Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy” (Warszawa) 1937, nr 12, s. 2. Tytuł: *Hymn abstynentów polskich (na nutę „Warszawianki”)*. Wersja zredukowana do trzech pierwszych strof.

Obok przedruków w czasopismach abstynenckich oraz (znacznie rzadszych) drukach zwartych hymn Konopnickiej był rozpowszechniany poprzez formy nietrwałe, okolicznościowe, których nie notują katalogi biblioteczne. Nie natrafiono na nie dotąd mimo poszukiwań, może w przyszłości uda się choć niektóre zabezpieczyć w Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu. Z drugiej ręki wiemy tylko o niektórych:

– 6 stycznia 1906 roku w Szczakowej staraniem miejscowego koła Eleuterii odbył się wieczorek na rzecz głodnych w Królestwie Polskim. „Na zakończenie rozrzucono po sali *Hymn Eleatów* napisany przez Konopnicką, który jednocześnie

25 *Maria Konopnicka (w 25 rocznicę śmierci)*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1935, nr 6, s. 124–127.

chór Eleuterii odśpiewał z zapałem²⁶. Zapewne więc chodziło o druk ulotki (nie wiadomo, gdzie dokonany).

– Maria Konopnicka: *Hymn Eleatów*, cena 10 halerzy. Seria: Wydawnictwa „Eleuteryi” niezbędne w walce z alkoholizmem nr 16 (dostępne: Kraków, Rynek Główny 17)²⁷.

– „Pocztówki” z *Hymnem Eleatów* M. Konopnickiej. Wydawnictwo Elt. Cena 4 halerze („100 egz. 2 kor. 50 hal.”)²⁸. Wydane i dostępne w Krakowie.

– „Dalej wydrukowano nakład pieśni z nutami *Pod sztandarem idziem ducha*”²⁹.

– „Kartka widokowa” nr 5 z *Hymnem abstynentów polskich* M. Konopnickiej, cena: 6 halerzy, wydana i dostępna w Centralnej Składnicy Abstynenckiej we Lwowie³⁰.

– Druk osobny pt. *Hymn abstynencki* [!] M. Konopnickiej. Cena – 5 groszy wg Cennika Składnicy Abstynenckiej³¹.

– Bliżej nieznaną druk okolicznościowy przygotowany przez Polskie Towarzystwo Higieniczne na tak zwaną Akademię Trzeźwości (Warszawa, 11 lutego 1934 roku): „Publiczności rozdano ulotkę z kilkoma zwrotkami abstynenckiego hymnu Marii Konopnickiej”³².

Powyższy przegląd pokazuje, że wiersz Konopnickiej w różnych formach obiegu (druk, śpiew, recytacja), w zakresie kultury literackiej od jego powstania do początku drugiej wojny światowej funkcjonował pod kilkoma tytułami: *Hymn Eleatów*, *Hymn abstynentów*, *Hymn abstynentów polskich*, *Hymn abstynencki*, *Hymn „Pod sztandarem idziem ducha”*, a nawet *Hymn „Wyzwolenia”*³³. Pierwotny tytuł *Hymn Eleatów* szybko ustąpił miejsca formie *Hymn abstynentów*. Poetka – pisząc tekst – miała na myśli idee Eleuterii, widać to w pojęciach: Czyści, Wolni, „odnowią krew jej żył”,

26 Widz, *Szczakowia* (Kor[espondencja] w[ła]sna), „Słowo Polskie” 1906, nr 19, s. 6.

27 *Ogłoszenie*, „Wyzwolenie” 1908, nr 1, 2, s. 16.

28 *Polecamy następujące wydawnictwa przeciwalkoholowe*, „Wyzwolenie” 1910, nr 2, s. 8.

29 *Nowe wydawnictwa*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1912, nr 3, s. 39.

30 *Centralna Składnica Abstynencka*, „Wyzwolenie” 1913, nr 1, s. 16.

31 *Cennik Składnicy Abstynenckiej z dnia 1. 12. 1928*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1929, nr 1, s. 15.

32 *Akademia Trzeźwości. 11. II. 1934 r.*, „Trzeźwość” 1934, nr 1–3, s. 50.

33 M. Jerzykiewicz, *Wiadomości z Towarzystw*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1911, nr 1, s. 16 („Dalej śpiewano wspólnie hymn Wyzwolenia, utwór Konopnickiej”). Obok siebie umieszczano też słowa Towarzystwo Wyzwolenie oraz „hymn *Pod sztandarem idziem ducha*” – zob. K. Karow, *Inowrocław, dnia 30 marca 1911*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1911, nr 4, s. 59. Zastanawiające jednak, że „Wyzwolenie”, Towarzystwo Zupełnej Wstrzemięźliwości od Napojów Alkoholowych, wydając publikację *Śpiewniczki „Wyzwolenia” oraz wiazanka deklamacji przeciwalkoholowych*, zebrał F. C. (Nakładem Towarzystwa „Wyzwolenie”, Poznań 1913), nie przedrukowało tekstu Konopnickiej, wyraźnie faworyzując w roli hymnu *Pieśń abstynentów* księdza Michała Piaszczyńskiego (utwór napisany w Petersburgu, pod wyraźnym wpływem Konopnickiej). Powodem mógł być dwuznaczny stosunek kleru katolickiego wobec poetki. Odnótowałem nadto rodzaj rozszerzenia tytułu na frazę dwuwersową: „Pod sztandarem idziem ducha / Wyzwolenia rzesza rzesz” – zob. A. Paczyńska, *Wiec antyalkoholowy w Środzie*, „Przyjaciół Trzeźwości” 1911, nr 4, s. 63.

a także w wersji „Eleatów jasny ród”. Tak ów wiersz, jak i program wychowawczy dla młodzieży, który przedstawiła w czasopiśmie „Łan Młodzieży”³⁴, korespondują z ideą poczwórnej wstrzemięźliwości (od alkoholu, tytoniu, kart i rozpusty) jako warunku moralnego odrodzenia narodu. Te cele były szlachetne, lecz ogólne, toteż – niezależnie od programowych i organizacyjnych przekształceń w ramach Elsów – wcześniej doszło do wyodrębnienia się idei abstynencji rozumianej jako biospołeczny nurt działań antyalkoholowych. Zastąpienie wyrazu „Eleatów” słowem „abstynentów” w wierszu Konopnickiej odzwierciedla tę prawidłowość. Zapewne nie bez znaczenia była też dwuznaczna postawa kleru, który wobec Eleatów często się dystansował (zarzucając, że swej etyki nie wyprowadzają z nauki katolickiej), ale bardzo aktywnie realizował program wychowania w duchu trzeźwości i niewątpliwie przyczynił się do upowszechnienia abstynencji. Już od 1906 roku pojawiał się zwyczaj używania samego tytułu z pominięciem nazwiska autorki („Członkowie nauczyli się *Hymnu Eleatów* na nutę *Warszawianki*, który śpiewają na początku posiedzenia”³⁵). Pośrednio dowodzi to wzrastającej popularności utworu, a przy uwzględnieniu wykazanych wyżej skrótów i aktualizujących przeredagowań tekstu – jego folkloryzacji jako efektu częstych wykonań ustnych. Nie ma wątpliwości, że eleuzyjską metaforikę przynajmniej w 1906 roku, kiedy echa rewolucji w Królestwa Polskim były żywe, identyfikowano z narodowym kodem patriotycznym, co mogło wpływać na popularność wiersza.

Popularności tej dowodzi też częste cytowanie utworu. O najwyższym uznaniu możemy mówić, gdy jakiś tekst staje się mottem – skrótową myślą, odwołującą się do rangi autorytetu – dla innej wypowiedzi. Tak mamy na przykład w publikacji przybliżającej cele Towarzystwa Abstynentów (motto: „Kto chcesz, w przyszłość z nami śpiesz!” // Maria Konopnicka. *Hymn abstynentów*³⁶). W artykule *Alkohol a zdolność karmienia u matek* po tytule następuje motto i pierwsze zdanie tekstu:

»

Nigdy rab w żądy łańcuchach
Cudotwórczych nie miał sił;
Polska stanie na tych duchach,
Co odnowią krew jej żył –

34 M. Konopnicka, *Na waszym łanie*, „Łan Młodzieży” 1908, nr 5, s. 113–116 („Bądźcie czyści. [...] Szanujcie w sobie majestat przyszłości [...]. Czuwajcie a mocujcie się z ospałością ducha [...]. Nie zwijcie się niewolnikami. Nie noście obroży raba [...]. Odrodzeńcami się zwijcie i bojownikami. Zwijcie się rycerstwem przyszłości. Niech myśl i czucie wasze zamieszka krainę wolności. Dobrowolna rozumna karność niechaj włada wami, ale pod jarzmo nie zginać karku”).

35 *Z ruchu wstrzemięźliwości*, „Miesięcznik dla Popierania Ruchu Wstrzemięźliwości” 1906, nr 3, s. 63.

36 W. Skowronek, *Do czego dąży Towarzystwo Abstynentów „Przyszłość”?*, „Kurier Lubelski” 1910, nr 67, s. 2.

Tak brzmi strofka hymnu wielkiej poetki i pcha nas do czynu, który zerwie pęta Orlicy białej i uczyni ją wolną. Czynem tym to wyzwolenie się z własnych nałogów³⁷.

Oto przykład niemal całkowitej anonimizacji motta: brak tytułu i nazwiska autorki. W zamian – ogólnikowa synekdocha („hymn wielkiej poetki”). Najwidoczniej autorka artykułu i redakcja pisma wychodzili z założenia, że tekst jest powszechnie znany, zatem każdy czytelnik z pamięci dopełni pominięte informacje. Założenie takie równa się niekwestionowanemu przeświadczeniu o Konopnickiej jako autorytecie moralnym oraz o wadze wiersza, który integruje zbiorowość wyznającą hasła Eleuterii³⁸. Funkcje formacyjna, pobudzająca oraz integrująca są w dziejach społecznej recepcji utworu najważniejsze. Cytat w wypowiedzi skierowanej do zbiorowości połączonej określoną ideą dodaje powagi samej idei, a także wzmacnia poczucie więzi u odbiorców tej wypowiedzi. Na otwarciu Polskiego Kongresu Przeciwalkoholowego rektor Uniwersytetu Lwowskiego, Ludwik Finkel, skierował do uczestników słowa o znaczeniu programu:

» To hartowanie woli, urabianie mocnych charakterów, to kapitalny postulat postępu moralnego, pierwszorzędną kwestia uzdrowienia jednostkowego i zbiorowego, podniesienie i uduchowienie życia. Idziecie naprzód „p o d s z t a n d a r e m D u c h a”, jak głosi wzniosły wasz hymn, pragniecie dać narodowi dusze zdrowe i świeże, trzeźwe i czyste, zdolne do przyjęcia i krzewienia wielkich ideałów³⁹.

Cytaty z wiersza można spotkać w artykułach o etyce cnoty jako poetyckie argumenty popierające tezy autorów⁴⁰, dobrze korespondowały bowiem z propagandą abstynencji⁴¹. Utwór pojawiał się w sprawozdaniach lokalnych stowarzyszeń abstynenckich jako potwierdzenie słuszności kierunków prac i rodzaj ich uwznioślenia⁴². Wplatan go do wierszowanych trenów pośmiertnych, na przykład:

37 Wit., *Alkohol a zdolność karmienia u matek*, „Iskra. Miesięcznik Poświęcony Sprawom Wstrzemięźliwości i Wychowania Narodowego” (Kraków) 1912, nr 3, s. 41.

38 E. Głowacka-Sobiech, *Wychowanie ku „najwyższym” wartościom w działalności i programie „Eleusis” w okresie niewoli narodowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 21/22, s. 51–57.

39 *III. Polski Kongres Przeciwalkoholowy. Lwów, 5 lipca*, „Gazeta Lwowska” 1912, nr 152, s. 4–5 (wyróżn. T. B.).

40 Ks. Dr Szczeklik, *Etyka niezależna i nowoczesny ruch etyczny*, „Gazeta Kościelna” 1907, nr 4, s. 33 i nr 7, s. 66; ks. [Kazimierz] Niesiołowski, *I tego nie zaniechać, w: Jednodniówka poświęcona wyzwoleniu narodu polskiego z pęt alkoholizmu*, Związek Stowarzyszeń Katolików Abstynentów, Poznań 1923, s. 3.

41 W. Skowronek, *W zaranie lepszych dni*, „Gazeta Kujawska” 1912, nr 219, s. 2.

42 *Walne zebranie „Wyzwolenia”*, „Przyjaciel Trzeźwości” 1912, nr 2, s. 26.

» I nie żał Tobie tej świetlanej rzeszy,
Co pod „sztandarem ducha” w przedniej straży
Idzie i królowanie ducha marzy⁴³.

Sprawdzając chronologię takich cytatów, dostrzegamy prawidłowość – ich użycie miało charakter sytuacyjny. Najczęściej pojawiały się w latach 1907–1912. Były wówczas wyraźnie podporządkowane propagowaniu abstynencji – osoba poetki i jej utwór dodawały wagi tej idei, budziły społeczeństwo i zachęcały je do moralnego odrodzenia. Drugi wysyp cytatów widać w drugiej połowie lat trzydziestych. Wtedy obchodzono dwudziestą piątą rocznicę śmierci autorki wiersza, co przypominało jej zasługi dla ruchu abstynenckiego⁴⁴. Ponadto czasopisma „Trzeźwość” oraz „Przyjaciel Trzeźwości” wyraźnie się zaktywizowały, często publikując różne prace medyczno-socjologiczne o szkodliwości alkoholu, a także informując o działaniach organizacji abstynenckich (zjazdy, kongresy, zebrania, odczyty, wystawy). W tej drugiej fazie wiersz Konopnickiej cytowano raczej na dowód konsolidacji ruchu, którego zasięg wciąż się rozszerzał, choć niedostatecznie. W sierpniu 1939 roku, tuż przed wybuchem wojny światowej, „Trzeźwość” znów przywoływała wiadomości o hymnie Konopnickiej⁴⁵. Dziś możemy w tym widzieć jakąś dziwną koincydencję, proroczo przypominającą narodowi hasła etyczne i wolnościowe w kolejnej próbie historii. Po drugiej wojnie światowej cytowano utwór sporadycznie⁴⁶. Te dwie fazy recepcji wiersza dotyczą też prasowych notatek potwierdzających publiczne wykonanie pieśni chóralnej: ogniskują się wokół zebrań, wystaw⁴⁷, wieczorków i wycieczek w Galicji i Wielkopolsce (rzadziej w Kongresówce) mniej więcej w latach 1906–1914, następnie mamy fazę uroczystych kongresów oraz akademii oficjalnych z udziałem władz państwowych i kościelnych w latach trzydziestych. Ostatnie etapy oznaczały już rzeczywisty kres zapotrzebowania społecznego na hasła wyartykułowane w hymnie. Stał się pieśnią ceremonialną, tracąc charakter pobudki bojowej. Wykonywały ją osoby w wieku zawansowanym, kierownicy organizacji instytucjonalnych, co wprowadzało rażący dysonans z kategorią młodości eksponowaną w utworze („Odrodzonej hufiec młodzi”, „To, co młode serca rwie...”). Hymn był potrzebny dla generacji Eleatów w pierwszej dekadzie

43 M. Zielenkiewicz, *Konopnickiej*, „Wyzwolenie” 1910, nr 10, s. 1.

44 Zob. *Abstynencka Liga Kolejowców*, „Głos Radzionkowski” 1937, nr 279, s. 2; *Abstynencka Liga Kolejowców*, „Gazeta Tarnogórska” 1937, nr 350, s. 2.

45 E. Englishowa, *Walczmy z alkoholizmem*, „Trzeźwość” 1939, nr 7/8, s. 492.

46 J. Kostrzewski, *Młodzież gimnazjalna – krzewicielką oświaty na wsi*, w: *Brzask. Jednodniówka Samorządu młodzieży szkół ogólnokształcących stopnia licealnego w Gnieźnie*, Gniezno 1948, s. 6.

47 Na niektórych wystawach przeciwalkoholowych prezentowano też portret Konopnickiej („Wyzwolenie” 1913, nr 2, s. 25).

XX stulecia, lecz nie mógł korespondować ze zorganizowaną i korzystającą ze wsparcia odzyskanego państwa działalnością abstynencką ćwierć wieku później.

Wiersz Konopnickiej przyczynił się do ożywienia poetów-amatorów, którzy albo przejęci ideą abstynencji, albo idąc za modą, tworzyli podobne apele. Nieraz prezentowały one styl niski, co wcześniej zaczęto wykpiwać:

» Był to *Hymn abstynencki* zaczynający się od słów:

Wiwat, wiwat abstynenci,
Pijcie wodę, niech się kręci
Niechaj będzie gościnnością
Czysta woda przyjemnością...⁴⁸

Najpoważniejszym konkurentem poetki na polu wierszowanej twórczości abstynenckiej był ksiądz Józef Janiszewski, autor między innymi *Hymnu abstynentów*, do którego muzykę skomponował Feliks Nowowiejski („Idea nasza świętą jest! / Ona świat zbawić może!”)⁴⁹. Podobnie jak tekst Konopnickiej, hymn Janiszewskiego wydano też w formie pocztówki⁵⁰. Janiszewski był ponadto jednym z najczynniejszych wydawców antologii tekstów abstynenckich (Konopnickiej nie faworyzował...). Dość popularny był także *Hymn abstynencki* księdza Michała Piaszczyńskiego przedrukowywany w śpiewnikach. Zapewne jednak ich myśli, język czy metaforyka przestawały odpowiadać potrzebom lat trzydziestych, skoro wtedy zaczęto ogłaszać konkursy na nowy hymn trzeźwości⁵¹.

BIBLIOGRAFIA

Drukowane źródła prasowe

„Czas” 1906, nr 2.

„Czystość” 1906, nr 13/14.

„Dziennik Polski” 1905, nr 550.

„Dziennik Śląski” 1910, nr 289.

48 Ignotus [J. Brzeziński], *Sprawy redakcyjne*, „Wiadomości Codzienne” 1910, nr 171, s. 2.

49 J. Janiszewski, *Hymn abstynentów*, „Przyjaciel Trzeźwości” 1912, nr 6, s. 126. Na s. 122 inny wiersz autora *Czas do walki, czas! Śpiewać można na nutę „Stańmy, bracia, wraz”*. *Hymn abstynentów* Janiszewski przedrukował w śpiewniku *Wolna Polska. 16 pieśni narodowych*, F. Pilczek, Poznań 1919, s. 16–17 (tu wskazanie, że utwór można wykonywać na melodię „Nie rzucim ziemi...”, co podpowiada domysł, że autor dobrze znał twórczość Konopnickiej i chyba się nią inspirował).

50 Ks. M. Mrugas, *Zjazd delegatów Związku Towarzystw „Wyzwolenie”*, „Przyjaciel Trzeźwości” 1913, nr 3, s. 42.

51 *Hymn trzeźwości. Utwory odznaczone na Konkursie Koła Mokotowskiego „Trzeźwości”*, „Trzeźwość” 1931, nr 12, s. 326.

- „Gazeta Kościelna” 1907, nr 4.
„Gazeta Kujawska” 1912, nr 219.
„Gazeta Lwowska” 1912, nr 152.
„Gazeta Tarnogórska” 1937, nr 350.
„Głos Narodu” 1905, nr 363, 377; 1906, nr 3.
„Głos Radzionkowski” 1937, nr 279.
„Górnoślązak” 1910, nr 289.
„Kurier Lubelski” 1910, nr 67.
„Kurier Lwowski” 1905, nr 328.
„Kurier Śląski” 1910, nr 289.
„Kurier Warszawski” 1907, nr 206; 1907, nr 223.
„Łan Młodzieży” 1908, nr 5.
„Miesięcznik dla Popierania Ruchu Wstrzemięźliwości” 1906, nr 2, 3.
„Młoda Polka” 1929, nr 2.
„Młodzież Abstynencka” 1930, nr 2.
„Nowa Reforma” 1905, nr 277, 280.
„Przyjaciel Trzeźwości” 1911, nr 1, 4; 1912, nr 2, 3; 1929, nr 1.
„Przyszłość” 1906, nr 1; 1907, nr 7/8; 1910, nr 11.
„Przyszłość Ludu. Miesięcznik Poświęcony Walce z Alkoholizmem” 1906, nr 1.
„Słowo Polskie” 1905, nr 548, 552; 1906, nr 6, 19.
„Straż nad Odrą” 1910, nr 151.
„Trzeźwość” 1934, nr 1; 1939, nr 7/8.
„Wiadomości Codzienne” 1910, nr 171.
„Wspólna Praca” 1911, nr 43.
„Wyzwolenie” 1906, nr 2; 1908, nr 1, 2; 1910, nr 2; 1913, nr 1, 2.

Opracowania

Giedroyc G., *Wspomnienie abstynenckie o jubileuszu Marii Konopnickiej. (W drugą rocznicę śmierci poetki 8 października 1910 r.)*, „Wyzwolenie” 1912, nr 10.

Głowacka-Sobiech E., *Wychowanie ku „najwyższym” wartościom w działalności i programie „Eleusis” w okresie niewoli narodowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 21/22.

Janiszewski J., *Hymn abstynentów*, „Przyjaciel Trzeźwości” 1912, nr 6.

I ty czyń także (Łuk. 10. 37), Poznań 1913.

Konopnicka M., *Listy do synów i córek*, oprac., wstępem i przypisami opatrzyła L. Magnone, Warszawa 2010.

Krasińska I., *Polska prasa abstynencka z lat 1905–1914 źródłem informacji na temat wychowania do życia w trzeźwości wśród dzieci i młodzieży*, w: *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010.

Polskojęzyczne czasopisma abstynenckie w latach 1843–1914, Kraków 2018.

Polańska M., *Związek Eleusis i jego czasopismo*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, z. 1.

SŁOWA KLUCZE: Maria Konopnicka (1842–1910), abstynencja, poezja, przedruk, wariant

THE HISTORY OF *THE ABSTINENCE HYMN* BY MARIA KONOPNICKA

The article discusses the publishing history of the poem *Hymn abstynentów* [*The Abstinence Hymn*] (*Hymn Eleatów* [*The Hymn of the Eleatics*]) by Maria Konopnicka. It originated in December 1905 and was reprinted many times in the press of Galicia, Greater Poland and Silesia, and was also known in the Russian state despite a printing ban. It was performed as a song during abstainers' meetings. The poem, which expressed the ideas of Eleutheria, was quickly transformed into a more universal text useful for promoting the slogans of the emerging teetotaler movement. It experienced the height of its popularity in the years 1906–1914, and in mid-1930s. These dates illustrate the development of the idea of abstinence in Poland.

KEYWORDS: Maria Konopnicka (1842–1910), abstinence, poetry, reprint, variant